

Sosyometrinin Türkiye'deki Tarihi

Abdurrahman ÖZKAN

SOSYOLOJİNİN toplumun bilimsel bir incelemesini yapma iddiasıyla ortaya çıktığı, yaygınlaştığı ve akademik meşruiyetini elde ettiği andan itibaren toplum bütünlüğünü anlamak için farklı toplumsal kurumları, bu kurumların yapılarını, bütün bunlara bağlı olarak da farklı insan ilişkilerini açıklamada farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımların topluma bakış açılarının farklılığından kaynaklanan farklı araştırma yöntem ve teknikleri geliştirilmiştir. Bu farklı araştırma yöntem ve tekniklerinin, bir bütün olarak toplumun yapısından kaynaklandığı açıktır.

Türkiye'de 1950'lerden itibaren tanınmaya ve tanıtılmaya başlanan bir teknik olan sosyometri, yalnızca sosyolojide kullanılmamaktadır. Onun kadar, belki de daha fazlasıyla, psikoloji, sosyal psikoloji ve psikiyatri gibi disiplinlerde grup içi birey sorunlarını ve grup içinde bireyler arası ilişkileri anlamada kullanılıyor.

Bu yazımızda, sosyometrinin Türkiye sosyal bilimlerinde tanınır hale gelmesi, kullanılması, yaygınlık kazanması ve onun etrafında gerçekleşen literatürün bir değerlendirmesini yapmayı amaçladık.

Bu çerçevede ilk önce, sosyometrinin sosyolojik bir teknik olarak geliştirilmesi sürecini kısaca değerlendiriyoruz. Bu bağlamda çalışmamızın ilk bölümünde John Lévy Moreno'nun ismiyle özdeşleşmiş sosyometrinin temel kavramlarına, doğuşuna, disiplinlerarası konumuna ve ABD'de gelişmesine kısaca değiniyoruz. Ardından sosyometrinin Türkiye'de tanınması, üniversitelerde kurumsallaşma süreci, yaygınlığı ve sosyologlarımızın bu yeni tekniğe nasıl yaklaştıkları gibi hususları ele alıyoruz.

Sosyometri ve Sosyoloji

Sosyal bilim sınıflamalarında bilimlerin konu alanı kadar kullandıkları metod ve teknikler de ayırt edici olmuştur. Sosyolojide de konu alanı ve araştırma

metot ve teknikleri birbiriyle bağlantılı olarak bir yaklaşımı tamamlar. Sosyometrinin bir yöntem mi bir anlayış ya da bir teknik mi olduğu konusu tartışmalı olmakla beraber onun uygulamalı sosyoloji içinde konumlandığını söyleyebiliriz.¹ Ne var ki Moreno, sosyometriyi sosyal bilimlerde bir düşünce akımı olarak tanıtır.²

Sosyoloji, endüstri toplumlarının bilimi olarak da tanımlanıyor. Endüstriyel toplum tanımlamasıyla kastedilen sorunların yanında, bu toplum tanımının Batı'nın tarihsel gelişim sürecinde nasıl doğduğu kadar, onun temel özellikleri de sosyoloji biliminin kurulmasında ve özelliklerini kazanmasında etkin unsurlardan olmuştur. Endüstri toplumunun genel sorunları dediğimizde ise üretim sistemleri, ücret, çalışma süresi, grev, lokavt, sendikal haklar, yabancılaşma, kentleşme ve buna bağlı olarak işsizlik ve aile sorunları önemli tartışma konularının başında geldi. Sosyoloji de, bir bilim olarak, öncelikle dernek ve sendikaların mevcut sorunları anlamak ve çözüme çabalarının bir sonucu olarak gelişti. XIX. yüzyılın sonlarına doğru akademi ve enstitülere girdi.³ Sosyolojinin kurucu isimlerinden biri olan Durkheim'in intihar konusunda yapmış olduğu monografik çalışma da, daha çok onun, sosyolojinin metodolojik sorununa bir cevap bulma çabasının ürünüdür. Buna rağmen Durkheim'in benimsediği metodun daha geniş zaman dilimleri üzerinde bazı değerlendirmeler yapmaya yardımcı olduğunu görürüz. Nitekim *İntihar* araştırmasında da bunu görmek mümkündür. Oysa sosyometri; bir yaklaşım ve bir teknik olarak canlı sosyal grupların durumunu incelemeyi ve bu grupların bünyesindeki anormallikleri düzeltmenin de yollarını önerir. Sosyometri bir araştırma tekniği olduğu kadar, bir küçük gruplar sosyolojisi anlamına da gelir. Nitekim bugün sosyometri, Türkiye'de faaliyet gösteren sosyoloji bölümlerinde Küçük Gruplar Sosyolojisi ya da Mikro Sosyoloji derslerinde bir yaklaşım ve araştırma tekniği olarak ele alınmaktadır.

En genelde, sosyometrinin sosyolojinin uygulamaya yönelik, toplumsal grupları çözümlenmede kullanılan bir yaklaşım ve bir teknik olarak kabul görüldüğü söylenebilir. Sosyometrinin kurucusu olarak Moreno'nun tıp menşeli olması dolayısıyla sosyometrik yaklaşımın, özellikle de ilk dönemlerinde, grupları ve grup içi ilişkileri anlamaya, açıklamaya ve sorunlarını çözmeye yönelik bir teknik olarak ünlenmesi anlamlıdır. Moreno, sosyometri yaklaşımını insan-endüstriyel üretim ortamları ve insan-insan ilişkilerindeki çatışmaların, uyumsuzlukların modern toplum ilişkileri için önemine dikkat çekmiştir. Onun *Yarına Kim Kalacak?* isimli kitabında da söz konusu uyumsuzlukları ve çatışma-

1 Hilmi Ziya Ülken, "Sosyometri", *Sosyoloji Dünyası*, 1952, sy. 2, s. 13.

2 J. L. Moreno, "Fransızca Baskı İçin Önsöz", *Sosyometrinin Temelleri*, çev. N. Ş. Kösemihal, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1961, s. 1.

3 Bkz. Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: İÜEF Yay., 1985, s. 15-22.

ları önlemek ve huzursuzluklara yönelik bir grup (sosyodrama ile) ve birey (psikodrama ile) tedavisi/sağaltımı sağlamanın yollarını aradığını görüyoruz. O, sosyal rolü, doğal ihtiyaçlarıyla ortaya koymak suretiyle, sosyal ilişkilerdeki uyumsuzlukları, uyum sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Genel olarak da denilebilir ki, Moreno, modern toplumun huzursuzluklarını tespit etmek ve bu huzursuzlukları ortadan kaldırmak, birey, grup ve dolayısıyla toplumun genelini çatışmalarını gidermek istemiştir. Ancak sosyometri, daha sonraları, yoğun olarak endüstriyel alanlarda iş verimliliğini ve çalışmada doyumunu sağlamak için kullanılmıştır.

Endüstriyel verimliliğin yanında, sosyometriden çokça yararlanan bir alan da eğitim olmuştur.⁴ Öğrencinin sınıf bütünlüğü içindeki konumu ve tercihlerini belirlemede uygulanan sosyometri testi yanında, bireysel ve grup sorunlarının çözümünde psikodrama ve sosyodrama teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerde kişi kendi doğal rolünü yarı kurgu, yarı doğaçlama ile oynar. Birey-birey, birey-grup ilişkilerini açıklama çabasında olan bir sosyolog aynı zamanda psikolojinin kavram ve kabullerinden yararlanacaktır. Yine işçi sorunları ve üretim, tüketim ve organizasyonlarda endüstri sosyoloji ile sosyometrik testler ve tekniklerinden yararlanıldığı da bilinmektedir.

J. Lévy Moreno ve Sosyometrinin ABD'de Gelişmesi

Jacob Lévy Moreno, 1892'de Bükreş'te (Romanya) doğdu. Viyana'da tıp ve psikoloji eğitimi gördü. 1925 yılında ABD'ye göç etti. ABD'de özellikle grup psikanalizi ve psikodrama alanında önemli çalışmalar yapan Moreno, gruplar ve grubun bireyleri arasındaki çekimlerden doğan gizli yapısını inceleyerek sosyometrik araştırmaların ilk örneklerini sunmuştur.

Sosyometri, en geniş anlamıyla, 'zümrelerin dinamizmini, hareket halinde bir araştırma ve karşılıklı etkilerin analizidir. F. Stuart Chapin'e göre sosyometri; sosyal bütünlerin psikolojik karakterlerinin matematik incelenmesi, nicel metotların deneye dayalı tekniği ve bunların tatbiklerinden elde edilen sonuçlardır. Read Bain'e göre ise sosyometri, sosyal ve kişilerarası verilerin her çeşit ölçüsünü içine alan kendine özgü bir terimdir. Leopold von Viese ise, sosyometrik metodun bilinçli bir şekilde tatbik edilmesinin, sosyal bilimde, astrolojiden astronomiye geçiş kadar önemli bir değişiklik doğuracağı kanaatindedir.

Buradan hareketle Moreno'nun da sosyometri tekniklerinde bireyi temel alarak hareket ettiği söylenebilir. Morenon'un sosyal ilişkileri tanımlamak için geliştirdiği "sosyal atom" ve "tele" kavramları birey eksenlidir. Modern toplumda, kendisini sosyal evrenin merkezinde görenin değil, (ki Moreno'ya göre, bu evrenin en küçük birimi "sosyal atom" dur) karşısındaki insanın iç dünyası-

4 Hasan Çelikkaya, *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*, 2. bs., İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998, s. 40.

nı anlayarak yaşayan insanların (bunları 'tele' olarak kavramlaştırıyor) "tele"matik davranışını yüceltir. *Yarına Kim Kalacak?* sorusu da bu bağlamda anlamlı olmaktadır. Zira ona göre, evrende bir doğal ayıklamanın olduğu, ancak güçlüler, tutunabilenler, çevrelerine uyum sağlayabilenler yarınlara kalabileceklerdir, uyum sağlayamayanlar ise sahneden çekileceklerdir. Eğer sosyometrinin ilkelerini dikkate alır, psikodramadan yararlanırsak, toplumda yalnız kalmış ya da itilmiş kişilerin ruhsal açıdan gelişmeleri dolayısıyla da içinde buldukları dezavantajlı durumdan kurtulmaları mümkün olur.

Moreno, toplumu incelemede öncelikli olanın kişi değil, kişinin diğer grup üyelerine karşı itici ve çekici tavırlarının önemli olduğu kanısındadır ve bireyi bu yönüyle 'sosyal atom' olarak tanımlar.⁵ Dar anlamıyla, 'sosyal atom'lar yani bireyler arasındaki ilişkileri ölçebilmek için sosyometrik test, psikodrama, sosyodrama metotları kullanılmıştır.

Sosyometrik test, insanın kendi yaratıcılığının ortaya çıkması için yardımcı egoları seçmesine imkân verir. Psikodrama, incelenen kişinin anket sorularına hazırlıksız cevap vermesi; sosyodrama ise, kişinin belli bir rolü oynamasıdır. Sosyometrik incelemelerde sosyogramlar (grafikler) yardımıyla sosyal münasebetleri ve yapıları, sosyo-metrisler ve matematik ise istatistiki önermelerle matris hesaplamasının tasvirine ve analiz edilmesine imkan sağlar.⁶ Moreno sosyometriyi "toplum sosyolojisi" olarak tanımlamış ve eylem halindeki insan ilişkilerini ölçen bir bilim olarak kabul etmiştir. 1925'te yerleştiği ABD'de geliştirdiği bu araştırma yaklaşımı, 1950'lere gelindiğinde ABD dışında da tanınmaya başlanmıştır.

Moreno, 150 içinde sosyal bilimlerin üç büyük ekol ürettiğini belirtiyor ve bunları, Comte ve Durkheim'in Fransa'da kurup geliştirdikleri sosyoloji geleneği, Marx'ın bilimsel sosyalizmi ve ABD'de gelişen sosyometri olarak sıralar. Sosyolojinin Fransa'da bütün bilimlere içine alan bir anlayış geliştirdiğini, sosyalizmin Almanya ve Rusya'da proleter devrimi açıklamaya çalıştığını, sosyometrinin amacının da sosyal bir varlık olarak insana yöneldiğini vurgular.⁷

Sosyometrik metodun daha önceleri Fransa, İngiltere ve Almanya'da bazı araştırmacılar tarafından kullanıldığını kaydeden Moreno, bu ölçümlerin söz konusu ülkelerin tarihi ve sosyal koşullarından kaynaklanan sebeplerle, demografya çalışmaları dışında yaygınlaşmadığını belirtir. Bu değerlendirmelerinden Le Play'in monografi tekniğini yetersiz bulduğu anlaşılıyor. Moreno'nun sosyometriye biçtiği rol ve konum da ilginçtir. Moreno, sosyometrinin Amerikan sosyolojisine getirdiği yeniliklere işaret ederken, onun sosyal bilimlerdeki birleştirici konumunu da belirtir.

5 J. L. Moreno, "Fransızca Baskı için Önsöz", s. 1.

6 Mustafa Erkal, Burhan Baloğlu ve Filiz Baloğlu, *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları, 1997.

7 J. L. Moreno, "Fransızca Baskı İçin Önsöz", s. 1.

Moreno, sosyometriyi düşünce tarihinin büyük akımlarından biri olarak kabul etmektedir. Aynı zamanda ABD'de sosyal bilimlerin sosyometri içinde kolektif bir durum sergilediğini belirtmektedir. Sosyometri anlayışının gelişimini izlerken mikrososyoloji alanında yapılan çalışmaları aynı kategoride değerlendirir. Sosyometriyi böylelikle sosyoloji içinde konumlandırarak Moreno, sosyometrinin Amerikan sosyolojisine asıl karakterini verdiğini savunurken bu yöndeki mikrososyolojik ve sosyal psikolojik çalışmaları (G. H. Mead ve Charles Cooley gibi) kanıt gösterir. Ancak doğrudan psikoloji disiplini için anlam ve önemine yönelik bir değerlendirme yapmaz.⁸ Tekniği ve konusu ne kadar mikro düzeyde kalırsa kalsın, Moreno, sosyometriyi sosyolojik bir çözümleme yaklaşımı olarak sunmuştur. Moreno'nun yazılarında üzerinde durduğu temel konuların bireysel sorunlar ve birey psikoterapisi olduğu görülür.⁹

Moreno'dan önce Amerikan sosyolojisi Comte, Spencer ve Darwin gibi düşünürlerin etkisi altındadır. Moreno, klasik sosyolojinin kurucularının etkisini inkâr etmemekle birlikte sosyometrinin daha yaygın ve bir süreklilik arz ettiğini belirtir. Avrupa'da daha erken zamanlarda -Simmel, Von Veise, Gurvitch ve Moreno vb. tarafından- mikrososyoloji ve sosyometrinin bazı yönlerine ilişkin çalışmaların yapıldığını, buna karşın yine de sosyometrinin ABD ile özdeşleştiğini belirtir. Burada tekrar tekrar sorulup da alınan cevap aşağı yukarı aynıdır. Sorulan soru şu: Sosyometri, neden ABD'de başka ülkelerden daha fazla kendine yer buldu? Kösemihal, ABD'de küçük grupların bağımsızlığı, başına buyrukluğu, üzerinde orijinal deneyler yapabilme olanağının olması ve küçük grupların kendiliğindenliği, yaratıcılığı engelleyen kaotikliğin, akılcılığın ve Marxizm gibi büyük ideolojilerin hâkim olmaması dolayısıyla Sosyometrinin doğasının Amerikan toplum yapısına uygun olduğunu belirtir.¹⁰ Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu türden bağımsız gruplar büyük bir hızla gelişmiştir. Pragmatizmin bir yaşam felsefesi olarak rağbet görmesinin de, sosyometrinin ABD ile özdeşleşmesindeki etkisi küçümsenemez. Pragmatizm, eylem ve yaşam deneyimi, bilginin ve düşüncenin kaynağı olarak gören modern bilim felsefesi pozitivismle de çok benzerlik gösteriyor.

"Pragmacılıkla pozitivismin en belirgin ortak yanı dogmaya ve metafiziğe karşı olmaları, ilk nedenler, ilkeler, kategoriler yerine sonuçlara ve olgulara önem vermeleridir. Her ikisinde de bilginin kesinliği deneyiciliğin yöntemiyle sağlanır. Diğer taraftan pozitivismde doğrulanabilme ilkesi geçerlidir. Bulunan çözümler deneysel biçimde doğrulanabilmelidir. Böylece sosyal bilimlerde de değer yargılarından arındırılmış bir biçimde araştırma yapmak olanağı bulun-

8 J. L. Moreno, "Fransızca Baskı İçin Önsöz", s. 3

9 Moreno'nun ilgili makale bibliyografyası için bkz. The International Sociometry Training Network (http://pdbib.org/cgi-bin/bibl/bibl.cgi?db=default&uid=default&keyword=&Author=Moreno&Date=&Cite=&view_records=View+Records&mh=50) (02.06.2008)

10 J. L. Moreno, 'Önsöz', *Sosyometrinin Temelleri*.

duğu ve bunun gerekliliği savunulmuştur. Buna karşılık pragmacılıkta değerler hâlihazırdaki davranışlarla ilintili oldukları ölçüde göz ardı edilemez. Pozitivizm ile pragmacılık arasındaki fark, değerler karşındaki tutumundan kaynaklanır. Bunun sonucunda gerçeğin bulunması yöntemlerinde de farklıklar ortaya çıkar.”¹¹

Amerikan sosyolojisinin pratik, gündelik olaylar, insan ilişkileri, bireyin davranışları etrafında bir kimlik kazanması; Avrupa kıtasının aksine, toplum sorunlarının ve toplumsal olayların açıklanmasında bütüncü bir perspektif ve tarihi boyutta ele alınmamasında, Amerika’da toplumun ve bireyin yaşadığı özel serüven belirleyici olmuştur.¹² Bütüncü bir perspektifin Amerikan sosyolojisinde olmayışında, ABD’nin, sosyolojinin yerleşip kurumsallaştığı dönemde Avrupa gibi geçmişe dönük bir hesaplama yapmak, geleceğe dönük bir sorumluluk alma durumunda olmayışı önemli etkide bulunmuştur.

Buradan çıkarılacak sonuç, kitle kültürünün belirleyici rolünün bireylerin davranışları üzerinde ne kadar etkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, eşitlikçi ve bireysel rekabetin önemli bir davranış tarzı olması yanında bireylerin kendisini yönetmediğidir. Kitle kültürüne yön veren etkenlerin tüm toplum bireylerinde hangi tutum ve davranışları geliştireceğini ve ne yöne yönlendireceğini görebilmek, bireylerin tutum ve davranışlarının referanslarını hangi kültürel öğelerden ve sosyal gruplardan aldığını görmekle aynı anlama gelmektedir. Mead’ın sosyal psikolojisinin sosyoloji çevrelerinde önemsenmesinin nedeni de budur. Gerçekte Mead’ın kendisi de “fikir, kendilik ve toplum” ilişkisi üzerinde durmuş, sosyal gruplardan topluma ulaşmaya çalışmıştır.¹³ Yani birey birçok yönüyle homojen olan toplumu temsil etmektedir.

Kösemihal, yüzyılın başında birlik olmanın sancılarını yaşayan Amerikan toplumu için sosyometrinin “birlik ve benliğin zayıf olduğu sosyal alanlarda, küçük grupların özgürlüğünü, yaratıcılığını, kaybetmeden onları birliğe ulaştırmaya çalıştığını” belirtir. Moreno, sosyometrinin Avrupa’da ölmeye mahkûm olmasına rağmen, Amerika’da kendini bulduğunu belirtir. Bunun nedeni olarak da Amerikalıların kendilerini sayılara vurmasını gösterir. Bu özelliğinden dolayı Moreno, Amerikalı insanı “homo metrom” olarak nitelendirir.¹⁴

Amerikan sosyolojisinin birçok temel noktada Kıta Avrupası sosyoloji geleceğiyle birleşmesine rağmen kendine has özellikleri de bulunduğunu belirten

11 Erhan Atiker, “Amerikan Pragmatizmi ve Güncel Yaşam Dünyası”, *Sosyoloji Dergisi*, 3.Dizi-4.Sayı, 1993-1995, s. 29.

12 İsmail Coşkun, “Amerika’da Sosyolojinin Teşekkülü Sorunu Üzerine”, a.mlf., *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları, 1994, s. 259 vd.

13 Atiker; a.g.m., s. 29-31.

14 J. L. Moreno, “Fransızca Baskı İçin Önsöz”, s. 4.

Hans Freyer, Amerikan sosyologlarında ilk göze batan eğilimin, sosyolojiye ve sosyolojinin hayatın uygulama alanlarında objektif ve kabul edilebilir objektif sonuçlara götürüleceğine dair tam bir inancın olduğunu kaydeder. Sosyolojik araştırma sonuçlarının istatistik verileriyle ortaya konulması da bu inancı güçlendiriyor. Sosyal hayatı rasyonel olarak şekillendirecek bir sosyoloji anlayışının Amerikan sosyologlarında daha belirgin olduğu görülüyor. Avrupa sosyologlarında da görülen bu inanç esas itibarıyla Fransız pozitivistlerince temel bir fikir olarak belirmiştir. Sosyolojinin sanayi toplumunun sorunlarına çözümler aramanın sonucunda bir disiplin olarak şekillendiği gerçeği hem Amerikan, hem de Avrupa sosyolojisinde kabul edilmesine rağmen sosyolojiden toplumsal yaşamın hangi sorunlarına yönelik bir çözüm beklenildiği noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Avrupa sosyolojisinde, toplumsal problem olarak sınıf mücadeleleri ve büyük toplumsal hareketleri gösterilirken; Amerikan sosyolojisinde daha çok küçük gruplardaki uyum ve günlük hayatta kişiler arası ilişkiler, tutumları anlama ve problemleri çözmeye önemsenmiştir. Amerikan sosyolojisindeki bu bakış açısı, onun psikolojik temeller üzerine kurulduğunu açıklar niteliktedir.¹⁵

Sosyometrinin Türk Akademik Hayatına Girişi

Sosyometri, 1921-1925 yılları arasında Avrupa'da J. L. Moreno tarafından biçimlendirilen bir tekniktir. Ancak asıl gelişimini ve yaygınlaşmasını 1925-1950 yılları arasında ABD'de endüstri alanında yapılan çalışmalarla sağladı. Ülkemizde ise 1950'lerin sonuna doğru Nurettin Şazi Kösemihal'in Moreno'nun kitabını Türkçe'ye çevirmesiyle birlikte tanınmaya başlandı. Sosyometrinin bir anabilim dalı olarak Türk üniversitelerinin sosyoloji kürsülerinde yer alması Prof. Dr. Nihat Nirun'un önerisiyle YÖK çerçevesinde, 1981'den itibaren gerçekleşmiştir. Türk sosyoloji tarihine bakıldığında anabilim dalı olarak kabul edilen tarihe kadar Sosyometrinin uygulamalı veya mikro sosyoloji dersleri içinde okutulduğu görülebilir.

Mehmet Ali Şevki 1939-1940'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi'nde çalışmış olup Le Play'in tecrübî sosyoloji anlayışı (Bugünkü adıyla uygulamalı sosyoloji) de o tarihten itibaren İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümünde yerleşmiştir. 1961-1962 ders yılına kadar tek başına bir ders olarak okutulan tecrübî sosyoloji, bu tarihten itibaren iki temel sertifikadan (diğeri Umumi Sosyoloji'di) biri olmuştur.

Kösemihal, sosyometri derslerini 1955-1956 öğretim yılında tecrübî sosyoloji sertifikası kapsamında vermeye başlamıştır. Kösemihal'in çevirdiği, Paul

¹⁵ ABD'de sosyolojinin özlü bir hikayesi ve psikoloji biliminin sosyolojideki etkisi için bkz. Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, çev. Tahir Çağatay, Ankara: AÜ DTCF Yayınları, s. 205-223.

Descamps'ın *Deneyisel Sosyoloji*¹⁶ kitabını bazalan uygulamalı sosyoloji derslerinde daha çok olguların araştırılması, Le Play'ın monografi yöntemi ve bu yöntem için kullanılan test, anketler ve istatistik üzerinde durulmuştur.¹⁶ Belli ki sosyometriyi uygulamalı sosyoloji içinde okutmak Kösemihal'in tercihi olmuştur. Her iki yöntem de mikrososyolojik araştırmalarda kullanılmasına rağmen Kösemihal gibi iki yöntemi de bir arada kullanan ya da değerlendiren araştırmalar pek göze çarpmaz. 1980'lere kadar iki ayrı sertifika halinde verilen sosyoloji derslerine bu tarihten sonra sosyometri anabilim dalı da eklenmiştir.¹⁷ Yine bu tarihe kadar araştırma metot ve teknikleri tecrübi sosyoloji sertifikası dersleri olarak verilirken, günümüzde metodoloji dersleri Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim dalı çerçevesinde verilmektedir. Sosyometri dersleri de daha çok küçük gruplar sosyolojisi adlı dersler çerçevesinde işlenmektedir.

Ancak ilginçtir ki bugün Türk üniversitelerinde sosyometri anabilim dalı olmasına rağmen yapılan çalışmaların çoğu sosyometrik değil, daha çok yapılan yorumcu mikrososyolojik monografilerdir. Bu monografiler de çoğunlukla köy, gecekondu semtleri, şirket ve okul monografileridir. Gerek sosyometriyi Türkiye'de ilk tanıtan kişi konumunda olan N. Ş. Kösemihal'in, gerekse de İstanbul sosyoloji bölümünde başkalarının sosyometri tekniğine dayalı önemli bir araştırması kaydedilmemiştir.¹⁸

Sosyometri araştırma teknikleri daha çok eğitim fakültelerinde, psikiyatri ve psikolojik danışma birimlerince kullanılıyor. Sosyometrinin daha çok bir grup psikolojisini ve grup içi ilişkileri anlamada kullanılan bir teknik olduğu ve psikodramanın da daha çok Türkiye'de sosyal psikologlar, psikiyatristler ve psikologlar tarafından grup tedavisinde kullanıldığı kaydediliyor. Ancak Türkçe yayınlamış ya da Türkçeye çevrilmiş belli başlı psikoloji ve sosyal psikoloji ders kitaplarında bir araştırma tekniği olarak sosyometriye yer verilmemiştir.¹⁹

Bunun bir nedeninin bu dönemde Kıta Avrupası sosyoloji geleneğinin (Alman ve özellikle de Fransız) Türkiye'de etkili olması gösterilebilir. Araştırma teknikleri üzerine verdiği konferanslar dizisinde Avrupa'da sosyolojide araştırma tekniklerine gösterilen ilginin oldukça zayıf kaldığını belirten René König,

16 Paul Descamps, *Deneyisel Sosyoloji*, çev. N. Ş. Kösemihal, 2. bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1965.

17 Mehmet Yalvaç, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1985, sy. 1-2.

18 Kösemihal'in bölüm başkanı olduğu 1961-1969 yıllarında yapılan mezuniyet tezlerinin konu itibariyle günümüzde yapılanlardan çok farklı olmadığı görülürken, sosyometrinin kullanıldığı birkaç tezde de günümüzde yapılan sosyometrik test-cetvel analizinden farklı teknikler kullanılmaz. Bkz. "Mezuniyet Tezleri: Deneyisel Sosyoloji Sertifikası (1960-1969)", *Sosyoloji Dergisi*, 1967-1968, sy. 21-22.

19 Bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*; David Krech ve Richard S. Crutchfield, *Sosyal Psikoloji*, çev. Erol Güngör; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*; Sibel Arkonaç, *Sosyal Psikoloji* vb. gibi.

1950'lerde yapmış olduğu bir konuşmada, son zamanlarda Amerikan sosyolojisinin etkisiyle bu ilginin arttığını belirtir.²⁰ Fakat yine de, 1970'li yıllara kadar, gerek İstanbul ve gerekse de Ankara'daki yüksek öğretim kurumları (DTCF ve Hacettepe) sosyometriye ilgisiz kalmışlardır. Türk sosyoloji tarihinde gerek sosyal psikolojiye, gerekse de sosyometri metodunu önemseyen, yani Amerikan sosyolojisine benzer bir eğilimin sürekliliğinden bahsedilmemektedir. Hatta Amerikan sosyoloji anlayışının etkili olduğu 1965-1980'li yıllar Türk sosyolojisinin kayıp yılları olarak görülüyor neredeyse. Bu yıllarda yapılan anket ve monografilere dayalı saha araştırmalarının teorik temeli olmayan araştırmalar ağırlıktadır.²¹ Amerikan sosyolojisinin güncel sorunlara eğilip, test ve anketlere dayalı pratik çözümler önermesi Amerikan toplumunun tarihsizliğiyle uyuşurken, aynı sosyolojik anlayışın Türk sosyolojisindeki durumu yadırganıyor.²² Buna karşın, sosyoloji bölümlerinde Genel Sosyoloji ve Metodoloji, Uygulamalı Sosyoloji ve Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı'nın yanı sıra Sosyometri'ye de müstakil bir anabilim dalı olarak yer verildiğini görüyoruz. Türkiye'de sosyoloji bölümlerinde, birkaçı hariç, Sosyometri Anabilim Dalı yer almaktadır.

Türk Sosyologlarının Sosyometriye İlgileri

Türk sosyoloji literatüründe sosyometri üzerine yazılmış ilk metin, Türk Sosyoloji Cemiyeti'nin yayın organı *Sosyoloji Dünyası* dergisinde yayınlanan Hilmi Ziya Ülken'in "Sosyometri" başlıklı yazısıdır (1952). Bu kısa metinde sosyolojinin genel eğilimlerine değindikten sonra sosyometrinin getirdiği yenilikleri tartışır. Ülken, sosyometriyi tanıtırken yer yer sosyolojik araştırmalar içinde sosyometrinin önemine binaen ümitlerini de belirtir. Ülken'e göre, mikro-sosyolojik eğilimi Fransa'da G. Gurvitch, Amerika'da ise John Lèvy Moreno ge-

20 René Köniç, *Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş ve Sosyolojide Ampirik Araştırma Tekniklerine Giriş*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Konferansları No: 750, Yenilik Basımevi, 1958, s. 21.

21 H. Bayram Kaçmazoğlu, "Türk Sosyolojisinin Bugünkü Durumu Üzerine", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, İsmail Coşkun (yay. haz.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, s. 145-147. 1970'te Hacettepe Nüfus Etütleri ve Türk Sosyal Bilimleri Derneğince düzenlenen geniş katımlı bir dizi seminerde sosyal araştırmaların gelişimini ve araştırma metodları konusunu ele alınmıştır. Sosyolojide araştırma metodları üzerine yapılan sunumlarda yalnızca monografi örnekleri ve kullanılacak teknikler üzerinde durulması Kaçmazoğlu'nun tespitini doğrular niteliktedir. Bkz. *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1970.

22 Kaçmazoğlu, a.g.m. s. 147. Sadettin Elibol Amerikan sosyolojisinin karakteristik özelliklerini şöyle tanıtır: "Amerikan sosyolojisi... Bu bilimsel sosyolojinin ilk amacı, Amerikan iş çevrelerinin mutlak hükümlerini sağlamak. İlk keşiflerinden biri Sosyo-drama. Bu sosyo-dramanın temelinde şöyle bir peşin hüküm yatar: Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisi, ama işletmelerde ufak tefek aksaklıklar oluşuyormuş... Bu canım düzene ayak uyduramayan üç beş ruh hastası, psiko-drama ile afiyete kavuşturulur, olur biter..." Sadettin Elibol, "Hızlanan Tarihsel Süreç ve Sosyolojinin Geleceği", Çağatay Özdemir (ed.), *Sorgulanan Sosyoloji*, Eylül Yayınları, 2003, s. 86.

liştirmiştir. Sosyologlar, daha çok toplumun uzak geçmişini tetkik ediyorlardı. Sosyologlar için sorun olan şey güncel yaşam pratiği içinde toplumu incelemektir. Güncel yaşam pratiği sürekli bir hareket halindeydi. Sosyometri güncel yaşamın dinamiğini, oluş sırasındaki hareketlerini kavramaya yönelik geliştirilmiştir. Oysa Durkheim, Comte, Tönnies gibi sosyologlar toplumun uzun geçmişi içinde değişmeyen yapısal özellikleri ve hareket kurallarını bulmaya çalıştılar. Ülken, Amerika’da birey-toplum zıtlığının kabul edilmediğini gösteren anlayışın mikrososyolojik bakışı yaygınlaştırdığını, bu bakışın da grup dinamiğini ve grup içindeki ferdin tercihlerini önemli kıldığını belirtir. Sosyal olayların doğuşunu anlamada sosyometri tekniklerinin önemi üzerinde durur. Mikrososyolojik anlayış doğrultusunda Avrupada Gurvitch, Simmel, L. Von Weise; ABD’de Cooley, Mead ve S. F. Chapin gibi sosyolog ve sosyal psikologların çabalarının etkisini kaydederken, Sosyometrinin klasik sosyoloji kitaplarında çoktan yerini aldığı ekler.²³ Oysa Türkçeye tercüme edilen sosyolojiye giriş kitaplarında sosyometriye yer verilmezken, telif sosyoloji ders kitaplarında da sosyometriye çok nadir rastlanmaktadır.

Kösemihal kadar Sosyometri üzerinde durmamakla beraber Ülken de, güncel sosyal olayların, üzerinden uzun bir zaman geçmesine gerek kalmadan sosyometrik tekniklerle kavranılabileceğini belirtmektedir. Kösemihal gibi Ülken de, sosyometrinin Türk sosyolojisinde kullanılmasının teorik temelleri üzerine herhangi bir açıklamada bulunmaz. Buna rağmen sosyometrinin bir boşluğu dolduracağını kabul etmektedir. Uygulamalı sosyolojide araştırmacının içti-maî olgular karşısında seyirci kaldığını ve yalnız objektif olarak gözlem sonuçlarını kaydetmekle yetindiğini, bunun da sosyal olguları doğuşları sırasında kavranmasına engel olduğunu belirtir. Bu durumun sosyologlar arasında tam anlamıyla deneyin mümkün olamayacağı fikrini yaygınlaştırdığı yargısında bulunan Ülken şöyle devam eder:

Sosyologlardan birçoğu bu ilimde tam anlamıyla deneylemenin mümkün olmadığını ve astronomide olduğu gibi yalnız gözlem ile kalmak zorunda olduğumuzu söylüyorlardı. Hâlbuki bu hadiseler her an bizim etrafımızda meydana gelmekte ve şekillenmektedir. Onları kavramak için asırları kucaklayan büyük değişmelere, yahut içinde fertlerin tamamen silindiği büyük içtimai he-yetlere kadar çıkmaya lüzum yoktur: Mektepte, kışlada, hastanede, sokakta, evde, hatta küçük çocuklar arasında bu dinamik ve spontane hadiselerin doğuşu ve şekillenmesini kavramak mümkündür.²⁴

Ülken’e göre, G. Tarde’in olaylara yalnız bireyler üzerindeki etkileri, E. Durkheim’in ise bireyi yok sayacak kadar birey davranışlarını sonuç olarak gö-

23 Hilmi Ziya Ülken, “Sosyometri”, s. 14.

24 Ülken, a.g.m., s. 14.

ren yaklaşımı iki tutumun çıkmazlarını oluşturuyor. Ülken, “ Sosyometri sosyal hadiselerin bu çift manzarasını birden kavramaya en elverişli usul olacak gibi görünüyor.” diyerek sosyometrinin getirdiği yeniliğe olumlu bakmaktadır. Dahası, sosyometriye yönelik yapılan eleştirileri de Moreno'nun argümanlarına dayanarak cevaplamaya çalışmıştır.²⁵

Sosyometri metodunda başlıca üç teknik öne çıkmaktadır: Sosyometri testi, psikodrama ve sosyodramadır. Moreno'ya göre sosyal dünya; dış toplum, sosyometrik matrix ve sosyal gerçeklik diye üçe ayrılır. Dış toplum denilince toplumun büyük küçük, resmi, resmi olmayan, gözle görülür, elle tutulur bütün gruplarıdır. Sosyometrik matrix ise toplumun doğal gözleme elverişli olmayan ancak sosyometrik analizle anlaşılabilen tarafıdır. Sosyal gerçeklik bu ikisinin çatışmasından meydana gelen sentezdir. Kösemihal, bir sosyal gruptaki (okul sınıfı, işçi grubu) sosyometrik matrixin nasıl bulunacağını ve sosyometrik testlerin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken durumları ve zorlukları da örnekler vererek açıklar. Ayrıca, makro sosyolojide norm ne ise mikro-sosyolojide de ölçüt odur der. Sonuç olarak, sosyal dünyanın gerçeklerini gözleyerek kavrayamayacağımızı, ancak sosyometrik testlerin verilerini sosyogramlara vurduğumuzda görünmeyen gerçeklerin de bize görünür hale geldiğini görürüz, der Kösemihal.²⁶

Kösemihal sosyometri hakkında oldukça iyimser tavır içindedir. Sosyometriyi bir devrim olarak niteleyen Kösemihal, “Sosyometri her şeyden önce, bütün sosyal olaylara tatbik edilebilecek yepyeni bir metot getirmektedir. Nicel-nitel diyebileceğimiz bu metotla sosyal olayları canlı halde, öldürmeden ölçüye vurmak mümkün olmakta”.²⁷ Bilgiseven de sosyometrik metodun “insanın kendiliğinden davranışları'nın tetkikine dayanan ve bu davranışların yaratıcı faaliyet haline geçmesini kısıtlayan dış etkilerle insan şuurunun karşışlaşmasından doğan aksaklıkları giderme hedefine sahip” olduğuna inanır.²⁸

Sosyometrinin getirdiği anlayışın iyimserlikle karşılanmasının nedeni, toplumsal olayların tekrarlanmaması nedeniyle sosyolojide araştırma sonuçlarının güvenilirliğinin sorgulandığı açıktır. Sosyometride kullanılan tekniklerden sosyodrama ve psikodramanın temelinde toplumsal olayların aynısı olmasa da benzerinin deneylenebileceği düşüncesi yatmaktadır.²⁹

25 Ülken, a.g.m., s. 15.

26 Nurettin Şazi Kösemihal, “Cybernetics, Sociometry, Microsociologie”, *Sosyoloji Dergisi*, 1958-1959, sy. 13-14, s. 71.

27 Nurettin Şazi Kösemihal, “Fikir ve Sanat İşçileri”, *Sosyoloji Dergisi*, 1961, sy.16, s. 13.

28 Amiran Kurktan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1978, s. 113. Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*'nde sosyometriye yer verirken *Genel Sosyoloji* kitabında (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1986) sosyometriye yer vermemiştir.

29 Üstün Dökmen, *Sosyometri ve Psikodrama*, 7. bs., İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2007, s. xv.

Sosyometrinin bütün sosyal bilimler için bir kullanılabilecek bir metot olduğunu belirten Kösemihal, bu metotla sosyal olayları canlılığını yitirmeden nitel ve nicel olarak ölçmenin mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Sosyolojinin de istatistik verilerini kullandığını, ancak, sosyolojinin sosyal hayatın hareketli yanlarını değil de olmuş bitmiş, donmuş, canlılığını kaybetmiş yanlarını ölçüye vurduğunu, sosyometrinin ise sosyal olayların canlılığını kaybetmeden, psikodrama ve sosyodrama gibi tekniklerle araştırabildiğini belirtir. Bu metoda göre sosyolog artık sosyal olayları dışarıdan seyreden pasif bir gözlemci değil, sosyal hayatın içine giren, sosyal drama katılan bir aktör olmaktadır.³⁰

Kösemihal, sosyometrinin Amerika’da yerleşip gelişmesinin nedenleri üzerinde durduğu makalesinde, sosyometriyi, sosyometrinin araştırma anlayışı gibi sosyal hayatın sınırlı bir alanını inceleme konusu yapan mikrososyolojiyle karşılaştırır. Mikrososyoloji, ABD’de gelişen sosyometriden bağımsız olarak Fransa’da Gurvitch tarafından geliştirilen ve bambaşka bir görüş ve metodla aynı konuyu ele alan bir başka akımdır. Sosyometrinin küçük grupların dinamizmini deneyimeli metotla araştırmayı kendine amaç edinmesine karşın, mikrososyoloji “spéculatif” (yani yorumcu) medotla sosyal hayatın en basit unsurunun analizine çalışır.

Gurvitch’e göre bir toplum hakkında kesin bir kaniya varabilmek için o toplumun yatay ve dikey bir analizini yapmak gerekir. Yatay bir araştırmada şu üç ayrı sosyal tipin birbirinden ayrılması gerektiğini belirtir: Sosyal ilişki tipleri, kısmi zümre (grup) tipleri ve topyekun toplumdur. Sosyal ilişki şekillerinin toplumun en küçük unsuru olduğunu belirten Gurvitch, bunun tıpkı genel fizik içinde mikrofiziğin konusu olan elektron ve dalgalar gibi mikrososyolojinin en küçük sosyal ilişki (Kösemihal’in kullanımıyla ‘bağlaşma’) biçimini bulmalıdır. Sosyal hayatın en hareketli, en canlı, en yalın ve en fazla çoğulluğunun olduğu alan bu sosyal ilişkilerdir.³¹

Gurvitch’ten önce başka sosyologlar da sosyal ilişkileri açıklamaya çalışmışlar ve bazı sınıflamalara girmişler. Kösemihal, o ana kadar mikrososyolojinin konumunu Gurvitch kadar açık seçik bir şekilde kimsenin belirleyemediğini, ancak Gurvitch’in da daha çok spekülatafe dayanan gelenekçi metodu aşmadığını belirtir. Ona göre bu işi, kesin deneyleme metodunu (sosyometriyi) kullanan Moreno başarmıştır Ve Moreno’nun sosyometriyi mikrososyolojinin alanına sokmasıyla bir devrim yaşanmış ve insan bilimlerinin önü açılmıştır.

Kösemihal’in çabalarının 1970’lerin başına kadar sürdüğünü göz önünde bulundurursak bu tarihten sonra sosyolojinin metodoloji ve teknikleri konusuna ayrılan kitap bölümlerinde sosyometrinin Türk sosyologlarınca nasıl değerlendirildiği açıkça görülebilir. *Sosyolojide Araştırma Metot ve Teknikleri* (1971)

30 Kösemihal, “Sanat ve Fikir İşçileri”, s. 14.

31 Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1967, s. 85-86.

kitabını yayımlayan Cavit Orhan Tütengil de Prens Sabahattin çizgisini öne çıkarırcasına monografi üzerinde önemle durur, ancak sosyometriden bahsetmez. 1970'te *Sosyal İlimler Metodolojisi*'ni yayınlayan Amiran Kurktan Bilgiseven, sosyometri metoduna da yer verir, ancak Moreno ve Kösemihal'in ilgili iki makalesi dışında kaynak göstermez. Daha yakın dönemde araştırma metot ve teknikleri üzerine yazılmış kitaplarda da söz konusu yayınlar dışında bir kaynak gösterilmemektedir.³²

Türkiye'de sosyoloji okutan yabancı sosyologların Türkçe yayınlanmış sosyoloji kitaplarında da sosyometriye yer verilmemiştir.³³ Yanı sıra Türkçeye çevrilmiş Tom Bottomore'un *Toplumbilim*'i, Anthony Giddens'in *Sosyoloji*'si gibi çok tanınan sosyoloji ders kitaplarında da sosyometriye yer verilmemiştir. Özellikle sosyolojik yaklaşımları ele alan kitaplarda sosyometrinin sosyolojide başlı başına bir teori olarak benimsenmediği ya da tanınmadığı görülüyor.

René König'in İstanbul Üniversitesi'nde verdiği "Sosyolojide Ampirik Araştırma Tekniklerine Giriş" konferansından önce "Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş" başlıklı konuşmasını yapması, metot ve teknik tartışmasının hangi tür toplumsal gruplar üzerinden yapıldığını açıklar niteliktedir. König, bu konuşmada ileri-geri toplum sınıflamasının doğru olamayacağını, her toplumu özgün kılan birçok yönünün olduğunu belirtse de, daha çok sabit gruplar üzerine yapılan araştırmalarda kullanılan tekniklerden gözlem, mülakat, deney ve anket türlerinin usul ve uygulama ilkeleri üzerinde durur. Konuşmacı, Avrupa'da sosyolojideki araştırma tekniklerine gösterilen ilginin de daima zayıf kaldığını belirtirken, bu alanda sık sık Amerikan tecrübesine başvurmak zorunda kaldıklarını da ekler.³⁴

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Sosyoloji ve Metodoloji Kürsüsü'nde misafir öğretim üyesi olarak ders veren Amerikalı sosyolog Carle C. Zimmermann da Amerikan sosyolojisinde daha önemli bir yere sahip olan sosyometri yerine, yine Amerika'da daha çok rağbet gören, Le Play'nin şahsında ünlenmiş monografi tekniği üzerinde durmuştur. Sosyometri, hareket halindeki grup yapılarını araştırmanın temel birimi kabul ederken, Le Play'nin monografi tekniğinde toplumu anlamak için temel birim olarak aile ele belirlenmiştir. Zimmermann, *Yeni Sosyoloji Dersleri* kitabında Le Play'nin metodolojisinin aksiyomlarına uygun olarak, toplumu tanımada monografi tekniğine uygun olarak temel birim olarak aileyi almıştır.³⁵ Denilebilir ki Kıta Avrupası sosyoloji gele-

32 Bkz. Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler için Araştırma Metot ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.

33 Örneğin bkz. Gerhard Kessler, *Sosyolojiye Başlangıç*; Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*; Carle. C. Zimmermann, *Yeni Sosyoloji Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1964.

34 König, *a.g.e.*, s. 21.

35 Carle C. Zimmermann, *Yeni Sosyoloji Dersleri*.

neği, araştırma birimini en fazla aileye indirgeyebilmiştir. Kaldı ki aile, bir toplumsal grup olarak yapı bakımından Moreno'nun hareketli, değişken grubundan çok farklıdır. Ayrıca Amerikan ve Avrupa aileleri de farklıdır. König, yukarıda bahsi geçen konuşmasında, 1950'lerde iki kıtadaki ailelerin yapısal farklılığına önemle değinir.

ABD'de ise Moreno'nun çağdaşı P. A. Sorokin, T. Parsons, C. W. Mills gibi sosyologların sosyometriye ilgi gösterdiği söylenemez. Sosyometriye ayrı bir akım olarak bakma eğilimi gösterenlerin aksine, sosyoloji ve felsefe tartışmalarında, Sorokin'in *Çağdaş Sosyoloji Teorileri ve Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* adıyla Türkçeye çevrilen eserlerinde olduğu gibi, sosyometrinin önemli bir sosyolojik anlayış ve teknikler getirdiği yönünde bir bilgi aktarılmaz.

Türk sosyoloji tarihinde ise sosyometriyi bir tekniğin ötesinde bir disiplin olarak da kabul etme eğilimi görülmüştür. Kösemihal'in söz konusu değerlendirmesi yazısında sosyometrinin yarının bilimi olarak çok ayrıcalıklı bir yere sahip olacağını söyleyen Moreno'nun söylediklerini aktarmanın ötesinde bir eleştiri getirilmemiştir. Kösemihal, yazdığı *Sosyoloji Tarihi*'nde de sosyoloji kuramları ve metodolojisi açısından sosyometriye yer vermemiştir. İlginç olan şu ki, Moreno XXI. yüzyıla kalacak bilimlerde (Who Shall Survive) Comte ve Durkheim'in temellerini attığı Fransız sosyolojisi ile Marx'ın bilimsel sosyalizmi ile birlikte sosyometriyi de anar. Yani sosyometriyi tek başına bir sosyal bilim olarak kabul ettiği izlenimi verir.

Doğan Ergun, ilk baskısı 1973 yılında yapılan *Sosyoloji El Kitabı*'nda, sosyolojide araştırma tekniklerinin seçilecek yönteme bağlı olarak değişebileceğini ve teknik seçiminde katı bir tutumun tasvip edilemeyeceğini belirttikten sonra araştırma tekniklerini üç genel başlık altında toplar: Gözlem, mülakat ve istatistik teknikleridir.³⁶ Amerikan sosyolojisinde bilimselliğin temel bir özelliği, istatistiksel rakamlarla sonuçların ifade edilmesidir. Ergun'un da bir araştırma tekniği olarak istatistik verileri ile ilgili düşünceleri ilgi çekicidir. "Sosyolojik araştırmalarda istatistik tekniklerden yararlanmak her şeyden önce sınırlıdır. İstatistik, matematikle ve matematiğe bağlı bilimlerle ilişkisinden dolayı sosyolojinin incelediği olaylara, olgulara gereği gibi uygulanabilecek araçlar oluşturmamıştır. Toplumsal gerçeğin kendi olgusu olan dil olgusunun yorum gücü henüz istatistikte görülmemiştir. İstatistik modelleri (ihtimal hesapları, istatistik yasaları) topluma ve toplumsal olaylara uygulanırken çeşitli ve büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır. Toplumun ve toplumsal olanın yalnız istatistiksel olarak sosyolojik bir değeri yoktur."³⁷

Tesadüfî sondaj uygulamalarında bütünü temsil edilebileceği örneklemeler elde edilmesinde istatistikten yararlanılabilir. İstatistiğe dahi mesafeli yak-

36 Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1993, s. 109-112.

37 Doğan, a.g.e., s. 12.

laşan Ergun, sosyolojik olayların ya da sosyolojinin konularının niteliği ve gerçek boyutunun deneysellikle bağdaşamayacağından yola çıkarak deneysel bir teknik olan sosyometri ve sosyometrik tekniklerin (psikodrama, sosyodrama) sosyolojik açıklama için bir katkıda bulunmayacaklarını belirtir.³⁸

Sosyometri konusundaki tavrını net olarak ortaya koyan Ergun'un ifadeleri, Türk sosyologlarının psikolojik ve sosyal psikolojik kavram ve tekniklere mesafeli durduklarını göstermektedir. Sosyometrinin sosyolojideki yerini sorgulayan, aynı zamanda yadırgayan en kapsamlı değerlendirmeyi Hacettepe Üniversitesi'nden F. Beylü Dikeçligil yapmıştır. Söz konusu çalışmasında, sosyometrinin amaç, konu ve metot açısından sosyolojiden çok sosyal psikoloji, psikoloji ve psikiyatri ile olan yakınlığı üzerinde durur.³⁹ Sosyometrinin konumunun DTCF Sosyoloji Bölümü'nde de gündeme geldiği, bölümün Sosyometri Anabilim Dalı'nın Toplumsal Yapı ve Değişme Anabilim Dalı olarak değiştirilmesi için YÖK'e başvurmasından anlaşılmıştır. Bu başvurunun kabul edilmesinden sonra birçok sosyoloji bölümünde aynı isimle anabilim dalı kurulmuştur. Bazı üniversitelerde her iki anabilim dalının olması ise bu tartışmaların geniş çevrelerce takip edilmediği izlenimi vermektedir.

Sosyometriye yönelik bu menfi tutumu, araştırma metot ve teknikleri üzerine yazan diğer sosyologların sosyometriye yer vermeyişlerinden anlamak mümkündür. Türk sosyologlarının mikrososyoloji ya da sosyal psikolojinin kavram ve tekniklerinden yararlanmak şöyle dursun; sosyal psikolojik çalışmalar da sosyolojik karakterde olmuştur. Sosyal psikolojik araştırmaların Türkiye'de geç yapılmasının da bunda etkisi olabilir. Sosyal psikolojik çalışmaların daha çok Amerikan toplumuyla özdeşleştiği ve bu çalışmaların hedefleri irdendiğinde Amerika'da yapılmış çalışma örnekleri üzerinde durulmuştur.⁴⁰

Ancak ilginçtir ki bugün Türk üniversitelerinde yapılan çalışmaların çoğu sosyometrik değil daha çok yorumcu mikrososyolojik monografilerdir. Sosyometrik araştırma teknikleri daha çok eğitim fakültelerinde ve psikolojik danışma birimlerinde uygulanıyor. Sosyometri ile ilgili en derli toplu giriş kitabı olan *Sosyometri ve Psikodrama* başlıklı eserin yazarı Prof. Dr. Üstün Dökmen de bir psikologdur nitekim.

Sosyometrinin Türk sosyolojisinde nerede konumlandığına gelince, çok fazla gündeme gelmemesine rağmen sosyometrinin konumu konusunda farklı kabullerin olduğu görülüyor. Hilmi Ziya Ülken, sosyometrinin iki dünya savaşı arası gittikçe rağbet gören bir metot olduğunu belirtirken, psikoloji ve sos-

38 Aynı yerde.

39 F. Beylü Dikeçligil, "Sosyometrinin Amaç, Konu ve Metot Açısından Sosyolojideki Yeri", *Sosyoloji Dergisi*, 1996, sy, 1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını.

40 Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Sosyal-psikolojik Araştırmaların Genel Görünümü, Gruplandırılması ve Bazı Problem Sahaları", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971, s. 15-39.

yal olaylar üzerinde yapılan tartışmalara bir çözüm olarak doğduğunu belirtmektedir. “Sosyal psikolojik (içtimai psikoloji-psiko-sosyoloji) araştırmalar genel olarak mikrososyoloji adı altında toplanırken, kullanılan metod (usul) da sosyometridir” der.⁴¹

N. Ş. Kösemihal’in sosyometriyi tanıtmaya çalışmalarından başka gerek İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümü hocaları, gerekse Ankara üniversitesi DTCF ve Hacettepe Üniversitesi sosyoloji bölümü hocalarının sosyometri metodunu dikkate aldıklarını gösterir bir çalışmaya rastlanmaz. 1959’de “Sociometry and Cybernetics” adlı makalesini Moreno’ya gönderen Kösemihal, bizzat Moreno ile görüşür ABD’de. Bu görüşme esnasında Moreno, Avrupa’dan Gurvitch dışında kimsenin kendisinin geliştirdiği sosyometrinin metodolojisine, felsefesine ilgi göstermediğini, oysa ABD’de sosyometrinin yaygın olarak kabul edildiğini ve kullanıldığını belirtirken serzenişte bulunmuştur. Kösemihal de sosyometriye Türkiye’de ilgi gösterilmemesini metodun felsefi temellerine ve araştırmacının dünya görüşüne bağlamıştır.⁴²

Sosyometrinin Türkiye’de yeterince tanınmaması ve sosyolojik araştırmalarda bir teknik olarak itibar görmemesinin nedenlerinden biri de sosyometrinin Türk sosyologlarınca gündeme taşındığı yıllarda Türkiye’de nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşamasına bağlanabilir. Buna bağlı olarak 1960-1970’li yıllarda sosyolojik araştırmaların önemli bir kısmı köy monografileri olmuştur. 1980’lere varıldığında ise kentsel gelişim ve gecekondulaşma artmıştır.⁴³ Doğaldır ki araştırma metod ve teknikleri üzerine yapılan tartışmalarda köy araştırmalarında usul ve teknikler önemli bir başlık olmuştur. Kösemihal de sosyometriye onca ilgisine rağmen, “Türkiye’de birinci dereceden yer tutan deneysel toplumbilim görüşlerine, çok sayıdaki toplumbilimsel okullar arasında, en çok Le Play’inki uygundur.” der.⁴⁴

Sonuç

Sosyometriyi Türkiye’de tanıtan Kösemihal’in de, 1963’te Türkçe’ye tercüme ettiği Moreno’nun *Sosyometrinin Temelleri* isimli eserinden sonra 1970’li yıllara kadar sosyometri ile ilgili önemli bir çalışmasından bahsedilememektedir. *Cumhuriyet* gazetesindeki birkaç yazısı hariç, bir elin parmaklarını geçemeyecek sayıda bitirme ve yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

41 Hilmi Ziya Ülken, “Sociometry”, s. 13.

42 N. Ş. Kösemihal, “Sosyal-Psikolojik Araştırma Tebliği Üzerine”, *Türkiye’de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi*, s. 52.

43 Bahattin Akşit, “Sosyoloji”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim-“Sosyal Bilimler”*, Ankara: TÜBA, 1997, s. 12.

44 Nurettin Şazi Kösemihal, “Le Play Okulu ve Türkiye’deki Etkisi”, *Toplumbilim Dergisi*, Türk Toplum Bilimi Özel Sayısı, 1993, sy. 2, s. 25.

Türk sosyolojisinde sosyometrinin gündeme gelişini, metodoloji ve araştırma teknikleri üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkarak anlamak gerektiği ortadadır. Sosyoloji ders kitaplarına bakıldığında sosyometrinin araştırma tekniklerinden biri olarak ele alındığı ancak özel bir önem atfedilmediği açıkça görülür. Araştırma tekniklerinde de öne çıkarılan yöntemlere bağlı olarak daha geniş açıklamalarla yer verilmiştir. Daha çok saha araştırmaları ve teorik çalışmalar tercih edildiğinden araştırma teknikleri olarak da monografiler ve kaynak tarama teknikleri öne çıkmıştır. Sosyolojinin uygulamaya dayalı teknikleri olarak gözlem, anket, mülakat tercih edilirken sosyometri sosyoloji kitaplarının araştırma metodolojisi ve teknikleri bölümünde kısaca tanıtılmıştır. Öyle görülüyor ki sosyometri Türkiye'de sosyolojik araştırmalarda teorik tartışmaların ötesinde kendine uygulama alanında fazlaca bir yer bulamamıştır.

Günümüzde yapılan bazı çalışmalarda yalnız sosyometri test tekniğinin çoğunlukla kullanılması da sosyometri ile konusu arasındaki ilişkiyi düşündürmektedir. Nitekim Moreno'nun 'Amerikan sosyolojisi asıl kimliğini sosyometri ile kazanmıştır' demesi, diğer taraftan da sosyometriyi bir akım olarak görmesi, sosyometri-sosyoloji ilişkisini sorgular duruma getirmiştir. Bu sorgulamayı doğuran bir diğer neden de, sosyometrinin ABD'de psikoloji ve psikiyatri araştırmalarında daha sağlam bir yer edinmesidir. Sosyodramanın değil ama psikodramanın psikolojik danışma ve rehberlik ve psikiyatride kullanılması ise bu tekniğin sosyoloji dışında konumlandığı kanısını güçlendirmiştir.

The History of Sociometry in Turkey

Abdurrahman ÖZKAN

Özet

The application of sociometry in Turkish sociological studies is assessed in this study. Firstly, thoughts of founder of sociometry, John Lévy Moreno, are summarized. Besides, The application of sociometry, which has used in American sociological studies is evaluated. Secondly, introduce of Turkish sociologist with sociometry and discussions on sociometry are investigated. Moreover, institutionalization process of sociometry in Turkish sociological studies is revisied.

Keywords: Sociometry, Turkish Sociology, John Lévy Moreno, Nurettin Şazi Kösemihal, Psycodrama, Sociodrama.

Sosyometrinin Türkiye'deki Tarihi

Abdurrahman ÖZKAN

Özet

Bu çalışmada sosyometrinin Türk sosyolojisindeki yeri değerlendirilmiştir. Öncelikle sosyometrinin kurucusu John Lévy Moreno'nun sosyometri ile ilgili düşünceleri özetlenmiş ve sosyometrinin Amerikan sosyolojisindeki yerine değinilmiştir. İkinci olarak, Türk sosyologlarının sosyometri ile tanışmaları ve sosyometri üzerine yapılan tartışmalar değerlendirilmiştir. Yine son zamanlarda sosyometrinin disiplinlerarasılık durumu üzerine yapılan tartışmalar da gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyometri, Türk Sosyolojisi, John Lévy Moreno, Nurettin Şazi Kösemihal, Psikodrama, Sosyodrama.